

Maiblomster og julemerker

Borgerskapskvinnens bidrag til velferdsutviklinga i Mo i Rana

May Flowers and Christmas Stamps

Bourgeoisie Women's Contribution to Welfare development in Mo i Rana

Hilde Gunn Slottemo

dr.art., professor i historie, Fakultet for lærerutdanning, kunst- og kulturfag, Nord universitet, 7600 Levanger,

Tlf.: 74 02 28 20 (a), 908 82 541 (m)

hilde.g.slottemo@nord.no

Sammendrag

Rundt forrige århundreskifte hadde borgerskapets kvinner stor betydning når det gjaldt å bygge opp ulike lokale velferdstiltak. Slik var det også i de to kommunene Mo og Nord-Rana i Nordland. Driftige kvinner fra det lokale borgerskapet engasjerte seg blant annet i alkoholpolitikken og i oppbygginga av ulike helse- og velferdstilbud for lokalbefolkninga. Ved å sammenligne med lokalsamfunnene Lillestrøm og Skedsmo utenfor Oslo blir særegenheter ved Mo/Nord-Rana tydelige. Studien kan kaste lys over tidligere forskning og dens diskusjoner om hvorvidt det var kommune, veldedige organisasjoner eller stat som hadde størst betydning i den tidlige utviklinga av velferdssamfunnet.

Nøkkelord

borgerskapskvinner, velferdsutvikling, Mo i Rana, Lillestrøm/Skedsmo, alkoholpolitikk

Abstract

Around the turn of the previous century, women from the bourgeoisie played a significant role in building various local welfare initiatives. This was also the case in the two municipalities of Mo and Nord-Rana in Nordland. Resourceful women from the local bourgeoisie were involved in areas such as alcohol policy and the development of various health and welfare services for the local population. By comparing with the communities of Lillestrøm and Skedsmo outside Oslo, the unique characteristics of Mo/Nord-Rana become clear. The study can shed light on previous research and its discussions regarding whether it was the municipality, charitable organizations, or the state that had the greatest impact on the early development of the welfare society.

Keywords

Bourgeoisie Women, Welfare Development, Mo i Rana, Lillestrøm/Skedsmo, Alcohol Policy

Innledning

I 1903 flyttet bergenskvinnna Barbara Baarsen (senere gift Bostrøm) (1875–1943) nordover til Mo herred i Nordland, 28 år gammel. Hun kom fra et borgerlig miljø i Bergen, der hun vokste opp i en familie med romslige økonomiske kår. I Nordland begynte Baarsen som fotograf for det store gruveselskapet DIOC. Ganske snart startet hun sin egen bedrift, en *fotografisk forretning* på Mo. Under høykonjunktoren på begynnelsen av 1900-tallet var det

markert for en flink fotograf. På grunn av sin sosiale bakgrunn og sitt yrke kom Baarsen i kontakt med en rekke toneangivende mennesker fra Mos middelklasse.¹

En av dem var Kristine Andersen (1864–1942), først gift Bogen, senere Gyldenhammer. Hun flyttet til Mo samme år som Baarsen. Der skulle hun drive Mo Boktrykkeri og Mo Bokbinderi sammen med ektemannen Peder William Bogen. I tillegg var hun redaktør i flere aviser: *Ranværingen*, *Ranen Folkeblad* og *Helgeland*.

Barbara Baarsen Bostrøm og Kristine Bogen Gyldenhammer var to av de ressurssterke kvinnene i lokalsamfunnet i første halvdel av 1900-tallet. De var aktive i en rekke av lokalsamfunnets frivillige organisasjoner. Bostrøm deltok i Mo kvinnelige Misjonsforening (stiftet 1889), Sanitetsforeningen (stiftet 1905), Mo Kristelige Ungdomsforening (stiftet 1905) og Hjemmenes Vel (fra 1922). Hun skrev dessuten dikt og var en habil kunstmaler.

Også Gyldenhammer markerte seg sterkt på stedet, i sanitetsforening, i avholdspolitikken og som kvinnesakskvinne. Hun var i tillegg en aktiv person i Mo Ungdomslag, hadde styreverv i mållaget og var medlem av Mo Venstre – med andre ord et virksomt menneske i datidas folkelige motbevegelser.² Til tross for yrkesaktivitet og faglige karrierer hadde de to kvinnene altså tid og overskudd til ulike former for veldedig, filantropisk arbeid.

Disse to kvinnene vil fungere som veivisere i denne artikkelen. Målet er å belyse noen mønstre når det gjelder kjønn, velferdsutvikling og politisk innflytelse i lokalsamfunnet.

Det hurtig voksende tettstedet Mo og dets store omland – fra 1923 utskilt som en egen kommune, Nord-Rana³ – var i denne perioden sterkt preget av gruveindustri, handel og samferdsel. Herredet hadde en stor arbeiderklasse og et lite handels- og industriborgerskap bosatt på Mo.

Den konjunkturavhengige gruveindustrien preget lokalsamfunnet og gjorde det sårbart for økonomiske svingninger. I flere perioder var det store vansker i gruveselskapene, med stor arbeidsledighet og et presset fattigvesen som resultat.⁴ Både Baarsen Bostrøm og Bogen Gyldenhammer engasjerte seg sterkt for å løse noen av de utfordringene samfunnet sto i. Gjennom dette arbeidet kom de og en rekke andre kvinner til å prege stedets utvikling i første halvdel av 1900-tallet. De var viktige velferdsentreprenører i lokalsamfunnet.

I denne artikkelen vil jeg se på hvem disse kvinnene var, hvilke velferdsutfordringer de var opptatte av, hvilke tiltak de satte i verk, og hva slags betydning de fikk når det gjaldt lokalsamfunnets velferdsutvikling. Det var særlig to områder som var sentrale for dem: alkoholpolitikken og helsevesenet. Jeg vil diskutere hvorvidt dette mønsteret var typisk for Mo og Nord-Rana, eller om lignende utviklingstrekk også kan ses andre steder i landet. I den sammenheng vil jeg særlig se på de to kommunene Lillestrøm og Skedsmo like utenfor Oslo. Sammenligninga med dem kan fungere som et grunnlag for å diskutere prosesser og drivkrefter i velferdsutviklinga i norske lokalsamfunn, særlig med tanke på hvorvidt det har vært kommunene eller de frivillige organisasjonene som har vært sterke drivere i utviklinga.

Artikkelen er basert på historiske kilder som aviser, statistikk og minnemateriale og en omfattende lokalhistorisk litteratur, deriblant min egen bok *Malm, makt og mennesker. Ranas historie 1890–2005* og min bok om Skedsmo kommune, *Skedsmo. En historie om samhold og splittelse*.⁵

1 Alstadhaug 1999

2 Alstadhaug 1998

3 Områdene var tett integrerte, og i 1964 ble Mo, Nord-Rana og deler av Sør-Rana kommune slått sammen til Rana kommune. I denne artikkelen vil navnene Mo, Rana og Mo i Rana bli brukt om hverandre.

4 Slottemo 2007: 141f.

5 Slottemo 2007, 2012

Borgerskapets kvinner og menn

Det hadde lenge vært kjent at Rana hadde rike malmforekomster, og i løpet av 1800-tallet var det flere spedede forsøk på utvinning av dem. Rundt århundreskiftet kom to større selskaper i drift. I 1892 etablerte Båsmo Gruber seg. Ti år senere, i 1902, kom selskapet DIOC.⁶ Det førte til ei stor tilflytting av arbeidere på leting etter jobb og framtidsmuligheter.

Men det var ikke bare slusk og anleggsarbeidere som bosatte seg i området; det gjorde også en liten middelklasse. Mens presten, sorenskriveren og den prominente Meyer-familien tidligere hadde dominert Mo-samfunnet, ble borgerskapet nå utvidet med flere fornemme familier knyttet til handel, anlegg eller industri. De var ikke mange, men de var likevel i stand til å gjøre seg gjeldende i lokalsamfunnet.

Grosserer Lars Aagaard Meyer (1831–1909) hadde i løpet av de siste tiårene av 1800-tallet bygd seg opp til å bli en av Mos mektige menn. Senere tok sønnene Hans og Carsten over virksomheten. Gjennom den kom Meyer-familien til å eie størsteparten av strandstedet Mo. Forretningsvirksomheten ga et materielt grunnlag for en storslått livsførsel. I sveitservillaen *Heim* ble det holdt mange store og flotte selskaper på denne tida. Familiens livsførsel sto i skarp kontrast til situasjonen for de økonomisk svakeste i samfunnet. Det samme gjaldt andre i denne kretsen. DIOC-direktør Bannatyne bodde standsmessig i *Forest Home*, mens kontorsjef Roseveare hadde hjemmet *Riverview*. De arrangerte fotballkamper på Storforshei og *Smoking Concerts* med whisky og champagne i kontorbygningen. Ja, til og med den engelskspråklige *Storforshei Times* utga de. Slik viste de at de skilte seg fra Mos lokalbefolkning både når det gjaldt sosial klasse og geografisk bakgrunn.⁷

Mange i dette miljøet var ildsjeler og initiativtakere i foreningsarbeid og kulturliv, og de la ned et stort arbeid og engasjement innenfor frivillige lag og veldedige organisasjoner. Hans Meyer, for eksempel, var en av grunnleggerne av Helgeland Skogselskap og av bygdemuseet på Mo. Han var også en av dem som ivret for folkebibliotek og for et nordnorsk akademi, det som mange år senere skulle bli Universitetet i Tromsø.

Det samme engasjementet gjaldt også Hans Meyers kone Thora og andre kvinner i tilknytning til dette miljøet, som altså Barbara Baarsen Bostrøm og Kristine Gyldenhammer. Verken Bostrøm eller Gyldenhammer var like økonomisk velstilte som Meyer, selv om Barbara hadde vokst opp i et borgerlig byhjem med romslige økonomiske kår i Bergen. Hun hadde levd sine første år «mellom mørke møbler i lune stuer med tunge gardiner for vinduene, mellom plysj og palmer og mjuke puter, hvor det hang kunst på veggene og fantes verdslige bøker og blader ved siden av den religiøse litteraturen», som hennes biograf Leif Alstadhaug har formulert det. I ungdomsårene omgikkes hun adelige familier og sosietetspersoner.⁸

Kristine Andersen/Bogen/Gyldenhammer kom fra en mer fattigslig bakgrunn, med foreldre som flyttet rundt og en far som prøvde seg innen ulike yrker: gårdbruker, smed og vognmaker. Det var gjennom ekteskapet hun kom inn i boktrykkeri- og avisbransjen, der hun skulle bli den drivende krafta. Så mye mer om hennes privatliv vet vi egentlig ikke. Mens Bostrøm har hatt en bokbiograf i lokalhistorikeren Leif Alstadhaug, finnes det i dag bare en tidsskriftartikkel om Gyldenhammer.⁹

Det vi imidlertid vet, er at begge de to kvinnene kom til å streve økonomisk gjennom deler av livet sitt. For Bostrøm fikk mange barn og forholdet til en psykisk syk ektemann uten fast arbeid stor betydning. Det bidro sterkt til hennes økonomiske deklassering. Ja, i

6 Om dette, se Berg 1996

7 Jacobsen 2001: 20, 2004: 51

8 Alstadhaug 1999: 8f., 11

9 Alstadhaug 1998

1921 gikk huset til Barbara Bostrøm og ektemannen på tvangsauksjon, og i den mest akutte krisetida, tidlig på 1920-tallet, måtte familien motta kommunal hjelp og få fattigkasselapper. Også for Gyldenhammer fikk utviklinga i den konjunkturutsatte gruveindustrien betydning. Heller ikke avisene var skjermet fra situasjonen i det lokale næringslivet. I juni 1921 gikk både avis og trykkerivirksomhet under tvangsauksjonshammeren.¹⁰

Disse kvinnene viser hvor vanskelig det er å plassere kvinner i ei sosioøkonomisk gruppe. For hva skal en legge til grunn? Ektemennenes yrke og økonomiske posisjon? Oppvekstforhold og sosioøkonomiske forhold i barndom og oppvekst, noe som i praksis ofte vil bety å legge fars tilknytning til samfunn- og næringsliv til grunn? Kvinnenes egne forsørgelsesmåter? Det er faglig krevende fordi mange kvinner – til tross for arbeid utenfor hjemmet – gjerne definerte seg selv som husmødre. Dermed lot de ekteskapet være bestemmende for klasses tilhørighet og sosial posisjon. Hva med økonomiske forhold? Også det blir utfordrende i ei tid da mange opplevde deklassering og økonomisk nedgang. Det samme gjelder også deres politisk tilknytning.

Til tross for periodevise økonomiske vansker og utfordringene med å definere de to kvinnenes klasses tilhørighet er det riktig å se dem som en del av en lokal middelklasse. Begge to var ressurssterke kvinner som slo seg fram innen hvert sitt yrke. De gled lett inn i det som ofte kalles «det borgerlige miljø på tettstedet Mo», som lokalhistorikeren Leif Alstadhaug har formulert det.¹¹

Hva var disse kvinnene – og deres miljø – særlig var opptatt av?

Utfordring én: «De sterke Drikkes skadelige Virkning»

En av borgerskapets bekymringer var alkoholbruken i samfunnet. Uroen gjaldt først og fremst arbeiderklassen, særlig slusken, de omreisende rallarene som preget Rana i lange perioder. De var forbundet med festing, drikking, kortspill og turing, ja det kunne være «et vilt liv mange ganger», også med krangel og slåssing.¹² Alkoholbruken vakte bekymring blant folk i kommunen, primært i borgerskapet og i den framvoksende arbeiderbevegelsen. For mange framsto sluskens livsstil og levemåte som fremmed og farlig. Det var fryktet at Mo skulle bli kjent som en syndens bule hvor det vrimlet av «taskenspillere, røvere og gatejenter».¹³

Borgerskapets redsel for arbeiderklassens alkoholbruk bygde på noen enkle og stereotype forestillinger om klasseforskjeller, men hadde også røtter i reelle sosiale forskjeller når det gjaldt alkoholvaner og drikkemønstre. Det fantes lange tradisjoner for å drikke alkohol i Norge. I eldre tider kunne det gjerne bli bydd fram i forbindelse med arbeid. Alkohol ble servert under onnearbeid og dugnader i det gamle bondesamfunnet, og det kunne være en del av måltidene både i skogbruk, i håndverk og i handel.¹⁴ I forbindelse med industrialiseringa oppsto det imidlertid et skille mellom jobb og hjem, arbeid og fritid som fikk betydning for bruken av alkohol. Arbeidslivet ble i økende grad en arena som krevde total edruelighet. Alkoholdrikking ble i større grad knyttet til kveldstid, helger og ferier. Den nye underklassens sosiale liv kom imidlertid til å utfolde seg i offentligheten. Arbeidernes private hjem var i liten grad sosiale møtesteder, og deres drikking ble derfor mer synlig enn alkoholbruken blant bønder og borgerskap.¹⁵

10 Alstadhaug 1998: 52, 1999: 41f.

11 Alstadhaug 1999: 24

12 Norsk Folkemuseums intervjusamling (NFj). Intervju nr. 1195, Ludvig Fagerli, f. 1880

13 *Rana Blad* 1961, sitert i Jacobsen 2001: 19

14 Sundt 1859/1976

15 Schrupf 2003: 12, 57

Alkoholen var lett å få tak i. På Mo hadde grosserer Meyer vinhandel, dit slusken kom med fire–femliters melkespann og fikk tappet fra fat så mye de ønsket.¹⁶ Det var også et blomstrende marked for langerne av hjemmebrent, kalt brennevinsgauker eller konjakknisser. Alkoholbruken førte til «mykje fyll og spetakkel», og politiet hadde nok å gjøre.¹⁷ Enkelte ganger kunne det utvikle seg til rene gatekamper mellom grupper av «Laddevinsforvirrede Mænd» eller mellom slusk og politi.¹⁸

Stadig flere tok til orde for at samfunnet trengte beskyttelse mot slusken og arbeiderklassens alkoholbruk. «Hvad Tid vil Folket faa Øinene op for det fordævelige i at nyde dette Laddevinssvineriet», skrev redaktør og avholdsmann Redvald Knudtson i avisa *Dunderlandsdølen*.¹⁹ Fengsel, økt press på gruveindustrien for at de skulle kvitte seg med de verste fyllebøttene, og skjerpet politikontroll med kafeer og spisesteder var blant tiltakene. Presset mot å stoppe vin- og sprithandelen ble etter hvert stort; det måtte forhindres at Mo ble «Landets værste Fyllested».²⁰

Etter hvert blomstret avholdsbevegelsen opp. Den hadde et tydelig klasseperspektiv. Det var borgerskapets menn – og særlig kvinner – som gjennom sitt engasjement skulle oppdra og forandre arbeiderklassens drikkfeldige menn. De måtte hindres i å ødelegge seg selv og andre med alkoholens fordervelighet, for drikkinga fungerte degraderende på mennesker: «Disse stakkels synkefærdige Vrag paa de store Menneskehav, med sine hengende Hoveder, slappe Arme og lasede Klæder, er et illustrerende Eksempel paa de stærke Drikkes skadelige Virkning», het det i 1902.²¹ Alkoholen var en trussel mot hjem og familie og mot hele samfunnets orden.

En av de betydningsfulle, kampglade og konsekvente alkoholmotstanderne var avisredaktør Kristine Bogen/Gyldenhammer. Hun var initiativtaker til totalavholdslaget «Fremad», som ble dannet høsten 1903, og som i en periode jobbet godt på Mo.²² Mo Kristelige Ungdomsforening, der Barbara Baarsen Bostrøm var sentral, var en annen av foreningene der det periodevis var stor aktivitet. Den var blitt etablert i desember 1905 og kom til å drive en mangesidig virksomhet i lokalsamfunnet, med andakter, juletræfester, innsamlingsaksjoner, ungdomsselskaper, misjonskvelder og møter med vitnemål, taler og salmesang. Det ble dessuten dannet en IOGT-losje i kommunen som jobbet for totalavhold når det gjaldt alkohol.

Under folkeavstemminga om alkohol høsten 1919 var oppslutninga om forbudslinja stor i lokalsamfunnet. I Mo stemte hele 80 prosent for forslaget om brennevinsforbud, en høy andel i forhold til landsresultatet på 60 prosent.²³ På forhånd hadde sterke personligheter som Kristine Gyldenhammer deltatt på ja-sida i debatten, og begge lokalavisene – *Dunderlandsdølen* og *Helgeland* – støttet forbudslinja. Lokalsamfunnets stemmegivning var en reaksjon på den alkoholpraksis og drikkekultur som hadde utviklet seg blant enkelte – særlig slusken – i Mo etter gruve- og anleggsperiodens start rundt århundreskiftet.

16 Jacobsen 2004: 53; Sletten 1971: 63f.

17 NFi. Intervju nr. 1195, Ludvig Fagerli, f. 1880

18 *Dunderlandsdølen* 28.3.1903. Laddevin var en sterk og billig kunstvin som først og fremst ble drukket av underklassen i byer og tettsteder. Begrepet hadde sin opprinnelse i Arendal, der det fikk navn etter en lokal forhandler, jf. Fuglum 1972: 424f.; Schrumpf 2003: 148f.

19 *Dunderlandsdølen* 8.9.1902

20 *Dunderlandsdølen* 28.3.1903. Om dette, se også Jacobsen 2004: 53.

21 *Dunderlandsdølen* 11.10.1902

22 Alstadhaug 1998: 47

23 Norsk samfunnsvitenskapelige datatjenestes (NSD) kommunedatabase. Folkeavstemmingar. Mo 1919; Schrumpf 2003: 161

Også internt i arbeiderbevegelsen var det sterke stemmer som talte varmt om avholds-saken, og som gjorde kampen mot alkoholen til en fanesak. Driking av alkohol ble sett på som en trussel mot det organiserte politiske arbeid og mot hele arbeiderklassen og dens interesser. Avholdstanken fikk dermed et godt fotfeste i den norske arbeiderbevegelsen. Rundt omkring i landets lokalsamfunn kom den og avholdsbevegelsen i nærkontakt med hverandre. I avholdsspørsmålet ble gjerne middelklassens kvinner og arbeiderbevegelsens ledere forenet i sitt mål: å redusere den skadelige alkoholbruken.²⁴ Men hensiktene med dette arbeidet var forskjellige: Arbeiderbevegelsen ønsket klassens frigjøring, mens borgerskapet ønsket å forme arbeiderne i sitt bilde. Likevel var det samling om målet: å forhindre arbeiderklassens alkoholbruk.

Utfordring to: Sunnhet og sykdom

Da gruveindustrien etablerte seg i Rana rundt forrige århundreskifte, førte det til forandringer i folks helsesituasjon, sykdomsforhold og allmenne syn på sunnhet og sykdom. Hundrevis av innflyttere og omreisende anleggsarbeidere hadde med seg nye sykdommer. Det «strømmet fremmede arbeidere til jernbaneanlegget i Dunderlandsdalen med mye sykелighet», uttalte kommunelege Grüner i en rapport.²⁵ Ved jernbaneanleggene og bergverkene var bo- og helseforholdene ofte dårlige. Heller ikke omkring i bygdene var alt bra. Mange i kommunen hadde det økonomisk vanskelig. I 1902 gikk hele 23 prosent av kommunens budsjett til fattigvesenet.²⁶ Fattigdom og nød fremmet ikke en sunn og god helse.

Tuberkulose var en av disse sykdommene. Med trange boforhold og dårlige hygieniske vilkår hadde den god grobunn i distriktet. Før etableringa av gruveselskapet DIOC hadde det bare vært spredte tilfeller av tuberkulose i lokalsamfunnet, men i 1906 døde 34 mennesker av sykdommen, en foreløpig dødstopp.²⁷ Mange av dem som ble rammet, var unge, og flere familietragedier lå i sykdommens kjølvann. I Nordland fylke var det stigning i tuberkulosedødeligheten helt fram til 1916–1920. På landsbasis var sykdommen da på retur, og antallet dødsofre gikk etter hvert radikalt ned.²⁸

Også spanskesyken rammet hardt i Mo og i Nord-Rana. Denne influensaepidemien angrep Norge i tre bølger mellom 1918 og 1919. Mellom 13 000 og 15 000 mennesker døde.²⁹ Dødsraten var høy i Mo legedistrikt, minst 5,5 promille, mye i forhold til landsgjennomsnittets 3,2 promille.³⁰ De fleste av dem var unge i aldersgruppa 20–40 år, med en overvekt av menn i yrkesaktiv alder. De fleste var fra lavere sosiale lag, mennesker som bodde trangt og tett.³¹

Begge sykdommene ble opplevd dramatisk av folk. Om tuberkulosen het det at «Sykdommens sterke Tiltagen har sat Skræk i Publikum».³² Etter hvert ble kampen mot den intensivert. I 1920 startet Mo sanitetsforening et tuberkulosehjem med plass til 22–30 pasienter.

Sanitetsforeningen var blitt stiftet med 50 medlemmer i september 1905. Ressurssterke kvinner fra borgerskapet på Mo hadde samlet seg etter initiativ fra Kristine Bogen, som

24 Fuglum 1999, 2000; Hoverak 2013; Schrumpf 2003

25 Sitert i Jacobsen 2001: 15

26 *Dunderlandsdølen* 15.11.1902

27 Norsk Offentlige Statistikk (NOS). Sundhetstilstanden og medicinalforholdene i Norge, flere år

28 Schiøtz 2003: 206f.; Skogheim 2001: 27

29 Schiøtz: 2003: 218

30 Løvstrand 1994: 18

31 Schiøtz 2003: 218f.

32 NOS nr. 55 1900. Sundhetstilstanden og medicinalforholdene i Norge 1900. Nordlands Amt: 249

også var foreningens første formann. I 1913 tok Thora Meyer, medlem av den innflytelsesrike Meyer-familien på Mo, over som leder. Hun var det i hele 35 år, helt fram til 1948. Også hun var en del av de driftige og innflytelsesrike borgerskapskvinnene i kommunen.³³

Som ellers i landet var sanitetsforeningen et svar på krigstrusselen og krisesituasjonen i 1905. Ganske raskt kom imidlertid dens arbeid til å bli rettet mot helseforebygging og -behandling mer allment. Allerede i 1906 ansatte foreningen en sykepleierske. Elleve år senere startet den ei sykestue, der to pleiersker vekslet på å passe sykestua og å gå på hjemmebesøk. Etter at tuberkulosehjemmet var blitt opprettet, ble ei oversøster, ei sykesøster, en elev og to piker ansatt. For å lykkes med dette hadde stedets kvinner samlet penger og sydd lintøy i flere år på forhånd. Mangeårig dugnadsinnsats lå altså til grunn for et stort velferdspolitisk løft.

Tidsrommet 1900–1930 var den perioden da de fleste tuberkuloseinstitusjonene ble bygd i Norge. I tillegg til å gi de tæringsrammete pleie, omsorg og forsøk på helbredende behandling skulle de isolere de syke for å hindre smittespredning. Mo tuberkulosehjem var først og fremst beregnet for kronikere og pasienter med antatt uhelbredelig tæring. Det var altså en institusjon for den alvorligste sykdomstilstanden.³⁴

I Rana kom sykdommen under en viss kontroll i løpet av 1920-tallet. Antallet nye tilfeller sank nå drastisk. Distriktslege Johan Lind ga Mo tuberkulosehjem mye av æren for det.³⁵ Det gjorde det mulig å isolere de syke og derigjennom hindre videre spredning av sykdommen.

Sanitetskvinnene fortsatte sin virksomhet i årene som fulgte. Foreningen skulle også opprette mødrestasjoner, sette i gang spedbarnskontroller og dele ut tran til skolebarn. På 1920-tallet ble det med økonomisk støtte fra Mo sanitetsforening startet opp legeundersøkelser av de rundt 1000 skolebarna i de to kommunene. Senere ble det innført skolefrokost med melk, tran, frukt og grønnsaker for elevene, blant annet selvdyrket gulrøtter fra skolehagen. Et daglig sunt måltid skulle bøte på noen av de ernæringsmessige manglene i de private hjem.³⁶

I 1942 kjøpte Mo og Nord-Rana sanitetsforening en villa som de bygde om til sykehus med røntgenanlegg, operasjonssal, legekontor og sengeplasser til 20–25 pasienter. Med sanitetsforeningens sykehus ble det slutt på det journalist Tor Jacobsen har kalt blindtarmruta, båttrafikken fra Mo til Sandnessjøen med akutt syke.³⁷ Kvinnene i foreningen gjorde en formidabel jobb med å drive sykehuset, med mange timers ulønnet frivillig arbeid. Blant annet sydde de sengeklær, gardiner, vaskekluter og legefrakker til sykehuset, og når dette var slitt, både bøtte og reparerte de det gamle.

Til tross for den store frivillige innsatsen ble sykehusdriften raskt økonomisk krevende for sanitetsforeningen. De fem kommunene som soknet til sykehuset, Mo, Nord-Rana, Korgen, Hemnes og Sør-Rana, måtte derfor trå til og garantere dekning av driftsunderskuddet. Etter at Norsk Jernverk var blitt vedtatt opprettet i 1946, gikk også jernverket inn som bidragsyter, og fra 1954 ga Nordland fylke tilskudd til driften.³⁸

Som så mange andre steder i Norge på denne tida sto altså en veldedig organisasjon for mye av pleie- og omsorgstilbudet i lokalsamfunnet, eller de var initiativtakere for noe som senere ble overtatt av det offentlige. Middelklassekvinner med tid og overskudd til frivillig

33 Alstadhaug 1998: 48f.; Jacobsen 2001; Karstensen 1995: 6f.; Slottemo 2007: 122, 178

34 Skogheim 2001: 27f.

35 Karstensen 1995: 15

36 Karstensen 1988: 184, 190f.

37 Jacobsen 2001

38 Karstensen 1995: 34f.

arbeid var ofte pådriver for foreninger av denne typen. Gjennom salg av maiblomster, julemerker, fastelavnsris og lodd samlet de inn penger som ble brukt til ulike velferdstiltak. Bekjempelse av tuberkulose var altså en hovedoppgave for sanitetsforeningen. En rekke kvinner fra Mo og Nord-Rana la i mange år ned en stor innsats for foreningen, tuberkulosehjemmet og dets pasienter.

Andre spede velferdstiltak

Det fantes også flere enn sanitetskvinnene som jobbet for å bedre helseforholdene i Rana. I gruveselskapenes konsesjonsvilkår var det krav om at virksomhetene måtte bygge opp et helsetilbud til sine ansatte. Rundt forrige århundreskifte fikk distriktet derfor verksleger, og det ble etablert sykestuer og et lite sykehus, blant annet til bruk ved gruveulykker. De kunne iblant også bli brukt av stedets øvrige befolkning, for eksempel ved vanskelige barnefødsler.³⁹

I tillegg var det flere tiltak i offentlig regi. Mo fikk egen kommunelege i 1890, og snart hadde herredet en «hjelpvaksinatør», tannlege og et apotek. I tillegg kom det flere jordmødre. I 1880 hadde Ranen legedistrikt hele fem jordmødre. I 1920 var tallet redusert til tre.⁴⁰ Med utdannede jordmødre ble stedets fødselshjelp forbedret. Lenge hadde det vært nabokvinner, familiemedlemmer og såkalte hjelpekoner som hadde bistått ved fødsel, gjerne med spinkel praktisk erfaring, kjerringråd, magi og gudstro som hjelpemiddel. Nå ble det jordmødre som reiste rundt til herredets fødende kvinner. De var et supplement til de nabokonene som tidligere hadde blitt budsendt når sykdom rammet folk eller fe, og når barn skulle komme til verden.⁴¹

Til tross for gruveindustriens tiltak og de spede spirene til et offentlig helsevesen ser det i Mo og i Nord-Rana ut til at det særlig var de veldedige organisasjonene, som sanitetskvinnene, som hadde størst betydning for oppbygginga av helse- og velferdstilbudet i første halvdel av 1900-tallet. Slik var det også mange andre steder. Det offentliges direkte og nærmest eksklusive engasjement i helsesektoren var ennå ingen selvfølge. Selv om myndighetene erkjente helseansvar når det gjaldt forebygging og behandling av sykdommer, var gjerne private organisasjoner og virksomheter initiativtakere og pionerer i arbeidet med å bygge opp helse-Norge.⁴²

Velferdskommune vs. velferdstrekannt – Rana vs. Skedsmo

Blant historikere har det vært uenighet om hva som har vært det best egnede begrepet for å forstå oppbygginga av velferdssamfunnet: velferdstrekannt eller velferdskommune. Det første begrepet – lansert av historikeren Anne-Lise Seip – vektlegger samspillet mellom veldedige organisasjoner, kommune og stat, tre institusjoner som utgjør sidene av en velferdspolitisk trekant. Det andre begrepet – Tore Grønlies – synliggjør kommunenes store betydning i initiering og utviklinga av befolkningas tidlige velferdstilbud.⁴³

I Mo og i Nord-Rana mener jeg det første begrepet, velferdstrekannten, er det mest riktige. Private initiativer, foreningsaktivitet og veldedige organisasjoner var sentrale i den velferdsutviklinga som skjedde i disse to kommunene fra slutten av 1800-tallet. Ved siden

39 Jacobsen 2001: 16f.

40 Statistisk sentralbyrå (SSB). Sundhetstilstanden og medisinalforholdene for 1880, 1890, 1900, 1910, 1920 og 1930

41 Karstensen 1990: 31. Om jordmødrene ellers, se Lilleslått; Farstad 2016; Wangensteen et al. 2003.

42 Schiøtz 2003: 18

43 Grønlie 1987, 2004; Seip 1991, 1994

av kommunale tiltak og den statlige aktiviteten som etter hvert kom til å få betydning, var ulike foreninger en viktig part i utviklinga av gode tilbud til innbyggerne.

I andre kommuner kunne dette være annerledes. La meg bruke østlandskommunene Skedsmo og Lillestrøm utenfor Oslo for å sammenligne. Det kan synliggjøre det særegne og spesifikke ved mine eksempelkommuner i Nordland.

Jeg kjenner både Mo/Rana og Lillestrøm/Skedsmo godt, for jeg har skrevet lokalhistorie om begge.⁴⁴ De har flere likheter. Både Rana og Skedsmo var landkommuner med et nærliggende tettsted i rivende industriell utvikling, Mo og Lillestrøm med henholdsvis gruve- og sagbruksindustrien. De to landkommunene var ikke like store, men heller ikke dramatisk forskjellige. Skedsmo hadde drøyt 7000 innbyggere i 1900, mens Mo herred var en del mindre, med rundt 4500 innbyggere. Begge stedene hadde store arbeiderbefolkninger innenfor sine dominerende næringsgrener. Og som i Nordland var også Lillestrøm og Skedsmo tett integrerte, med vekslende kommunegrenser over tid.⁴⁵

Det var altså likheter mellom de to områdene, men det var også forskjeller. Velferdsutviklinga var én av dem. I Lillestrøm/Skedsmo hadde kommunen større betydning, ved at den velferden som fantes, i større grad ble drevet av det offentlige. Her hadde de veldedige organisasjonene ikke så stor plass at de forsvare et eget begrep. Riktignok fantes det også i de to kommunene lag, foreninger og organisasjoner som gjorde en viktig velferdsinnsats, men ikke i så stort omfang som i Mo og i Rana.

I Lillestrøm og i Skedsmo hadde i tillegg privat næringsliv betydning for velferdens utvikling. Særlig gjaldt det sagbruksindustrien. Den dominerte stedet og var ikke bare en arbeidsplass, men et *totalmiljø*, som historikerne Edvard Bull og Knut Kjeldstadli har kalt det.⁴⁶ Mest utpreget og gjennomført var dette der bedriften lå avstengt og isolert, som ei industriell øy i et hav av gårdsbruk, jorder og skog.⁴⁷ Der levde folk sammen med bedriften og under bedriftens oppsyn så å si fra vugge til grav. I Lillestrøm/Skedsmo bygde sagbrukene egne arbeiderboliger, hadde egen skole og sykekaske, drev egen handelsvirksomhet og dannet eget fattigdistrikt. Det ga i prinsippet bedriftene makt, men det innebar også en form for faderlig omsorg.

Det var altså forskjeller mellom kommunene Mo/Nord-Rana og Lillestrøm/Skedsmo når det gjaldt hvem som utviklet, bygde opp og tok ansvar for velferdsutviklinga på slutten av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet. Hva skyldtes disse forskjellene? En av grunnene er den sårbare økonomien i Mo og i Nord-Rana. I de periodene gruveindustrien gikk dårlig, fikk det stor betydning for kommunenes økonomi. Særlig tydelig var dette i mellomkrigstida. Mange kommuner – også Mo og Nord-Rana – hadde tatt opp lån og økt utgiftene i første del av hundreåret. Da krisa kom i 1921, ble det vanskelig å forsvare lånene. I tillegg ga arbeidsledighet lavere kommunale skatteinntekter, samtidig som de sosiale utgiftene økte. I 1938–39 gikk over halvparten, 54 prosent, av Nord-Ranas budsjett til sosialtrygd og omsorg, mens den tilsvarende andelen for Mo var på 43 prosent. Landsgjennomsnittet lå på 32 prosent, noe høyere for landkommuner enn for byer.⁴⁸

Selv om både Mo og Nord-Rana opplevde mellomkrigsårene som vanskelige, var problemene forskjellige. Kommunegrensa var trukket slik at størsteparten av gruve- og industrivirksomheten lå i Nord-Rana, mens Mo nesten ikke hadde bedrifter i denne sektoren.

44 Slottemo 2012

45 Lillestrøm ble skilt ut fra Skedsmo i 1908, før de to kommunene igjen ble slått sammen under navnet Skedsmo i 1962. Fra 2020 heter kommunen Lillestrøm og inkluderer da også Fet og Sørum.

46 Bull 1981; Kaldal 1990; Kjeldstadli 1989, særlig kapittel tre

47 Olstad 1990: 45

48 Grønlie 1987: 326

Det var dermed i landkommunen industriarbeiderne først og fremst bodde. Bykommunen greide seg også bedre fordi den hadde flere fastlønte funksjonærer bofast. Mo slapp så vidt å bli underlagt statlig administrativ kontroll, slik rundt 50 andre kommuner i Norge ble i disse årene.⁴⁹ Nord-Rana kommune, derimot, ble i løpet av kriseårene i mellomkrigstida satt under statlig administrasjon.

Mange familier ble hardt rammet av stillstanden i gruveindustrien. Familieforsørgerens arbeidsledighet førte til matmangel og dårlig ernæring, og mange endte på fattigkassa. Det offentlige helsevesenet og sosialomsorgen kom dermed til å bli preget av de økonomiske krisene; kommunene måtte prioritere å bruke penger på fattighjelp og arbeidsledighets-trygd fremfor å bygge opp og drive nye helsetilbud. 1935–36 var situasjonen så alvorlig at Mos fattigforstander, Anders Lindgren, mente at «medmindre de[t] straks treffes forföininger saa arbeide blir igangsatt og midler sikret kommunen til dekning av dens utgifter, vil en alvaarlig katastrofe ikke være til aa unngaa».⁵⁰ Også alderdom, arbeidsuførhet og invaliditet var viktige årsaker til fattigunderstøttelse. I Nord-Rana gikk hele 81 prosent av sosialbudsjettet til fattighjelp, en høy andel i forhold til landsgjennomsnittet, som for bygdene var på 51 prosent og for byene på 60 prosent.⁵¹

Rasjonene som ble utdelt av fattigvesenet, inneholdt i stor grad matvarer i stedet for penger. I tillegg sto sanitetskvinnene for utdeling av melk og mat til fattige arbeiderfamilier, men også de veldedige organisasjonene hadde lavere inntekter – og dermed mindre å dele ut – i disse krisetidene.⁵² Den økonomiske nedgangen ga likevel et større handlingsrom for de veldedige organisasjonene. Det bidrar til å forklare borgerskapets rolle i velferdsutviklinga. Sanitetsforeningen trådte til og løste helsemessige oppgaver der det offentlige eller gruveindustrien selv ikke hadde noe tilbud.

Politiske forskjeller

Hva med politiske forskjeller mellom de to områdene? Kan ulikheter her forklare hvorfor Lillestrøm/Skedsmo og Mo/Nord-Rana utviklet seg forskjellig når det gjaldt det offentlige vs. de private, veldedige organisasjonenes innsats? Var det sånn at en arbeiderdominert kommune ville ha større tiltro til offentlige løsninger enn et mer borgerlig styrt lokalsamfunn? Altså at arbeiderbefolkninga ville være mer opptatt av å bygge opp kommunal velferd enn borgerskapet, som var de som i størst grad betalte for den gjennom skatter og avgifter?

Både Mo/Nord-Rana og Lillestrøm/Skedsmo skulle bli sterke arbeiderkommuner, men det var i den første fasen en del forskjeller mellom dem. I Mo og i Nord-Rana var oppslutninga ved de politiske valgene lenge lav blant arbeiderbefolkninga. Mange av de stemmeførende arbeiderne var skeptiske til det politiske systemet og ønsket ikke at arbeiderklassen skulle engasjere seg ved valg til Storting og herredsstyre. De fryktet at arbeidernes valgdeltakelse ville bli utnyttet og misbrukt av «karrieresye» som fisket etter arbeidernes stemme med «tomme Floskler om Fædrelandskjærlighed og andet slikt intetsigende Vrøvl». Arbeiderne måtte heller kaste trua på storpolitikken og forlate «det synkende Vrak». For parlamentarisk politikk «tilhører ikke Arbeiderne og ikke Fremtiden!» het det i et leserinnlegg.⁵³ Derimot var fagbevegelsen viktig. Det var gjennom fagforeningene arbeiderne skulle vinne makt og få sin rett; det var *der* det var viktig å bruke tid og politisk engasjement.

49 Kjeldstadli 1994: 179

50 Kommunearkivet i Rana: Mo 1838–1963. Arkivmappe 14C «Fattigvesenet 1935-43». Brev fra A. Lindgren til ordfører A. Ljones 25.1.1935 og til Mo fattigstyre 18.5.1935

51 Grønlie 1987: 328

52 Karstensen 1995: 22f.

53 *Dunderlandsdølen* 6.12.1902

I en tidlig fase ble dermed stemmeretten i størst grad benyttet av den stedlige økonomiske og sosiale eliten. I 1903 ble det imidlertid stilt to arbeiderlister i Mo, en med sosialdemokrater, den andre med industriarbeidere – begge med nedslående resultater.⁵⁴ Året etter ble det etablert en Sosialdemokratisk velgerforening i Mo. Så noe skjedde da innenfor det partipolitiske systemet også. I 1916 fikk Arbeiderpartiet for første gang rent flertall i herredsstyret i Mo, men den politiske oppslutninga om partiet kom til å være vekslende helt fram til etterkrigstida. Når det gjaldt Nord-Rana, kom Arbeiderpartiet til å bli det dominerende politiske partiet fra midten av 1920-tallet.

Hvordan var dette i sammenligningskommunene på Østlandet? I 1903 ble Skedsmo Arbeiderparti dannet. Da gikk mange tidligere arbeidervelgere over fra Venstre til Arbeiderpartiet. For venstrefolk ble sosialistene deres viktigste politiske konkurrenter. I løpet av noen få år lyktes Arbeiderpartiet med å bli arbeidernes parti. I 1910 fikk Arbeiderpartiet rent politisk flertall i kommunestyret i Lillestrøm, med 63 prosent av stemmene. Fire år senere skjedde det samme i Skedsmo. Arbeiderpartiet skulle komme til å sitte med den politiske makta i de to kommunene til langt uti etterkrigstida.⁵⁵ Det hadde nå for alvor fått bygget opp sitt organisasjonsapparat, og dets klasseappell – først og fremst til kroppsarbeiderne i Lillestrøm og på Strømmen – hadde slått til. Partiet greide nærmest å monopolisere det å representere en sosial klasse politisk. De ble arbeiderklassen i destillat. Denne arbeiderklassen var mannlig. De kvinnelige arbeiderne var få og relativt usynlige for de politiske agitatorene. Den arbeiderklassen de politiske partiene var opptatte av, hadde en klar kjønnsprofil.

For kvinnene fikk de politiske endringene lenge mindre betydning. Kvinner hadde ennå ikke allmenn stemmerett, og som valgte representanter kunne de dermed ikke få særlig stor betydning i begynnelsen av 1900-tallet. I 1901 fikk kvinner riktignok begrenset stemmerett, men fulle borgerrettigheter oppnådde de først til lokalvalgene i 1910, i rikspolitikken i 1913 og til slutt ved opphevelsen av den såkalte stemmerettssuspensjonen i 1919, ei ordning som hadde rammet kvinner særlig hardt.⁵⁶

Kvinnene ble i stedet samlet i egne foreninger og organisasjoner. I Skedsmo gjaldt det Strømmen Kvindelige Arbeiderforening, stiftet 6. april 1907 – for øvrig det første registrerte kvinnelaget i Akershus. To år etter kom Lillestrøm Sosialistlags kvinnegruppe, deretter flere andre. Allerede flere år før de fikk stemmerett, engasjerte kvinnene seg altså politisk i kommunen.⁵⁷

Også i Mo ble det stiftet egne politiske kvinneforeninger i løpet av disse årene. Ved lokalvalget i 1910 ble det stilt en ren kvinneliste med borgerlige sympatier. Men strategien lyktes ikke, og Mo herredsstyre ble uten kvinnerepresentasjon også etter dette valget. Først ved lokalvalget i 1916 ble ei kvinne valgt inn i herredsstyret.⁵⁸

Kvinner var altså dårlig representert i lokalsamfunnets formelle politiske fora. Egne kvinneforeninger ble dermed en måte å markere meninger og synspunkter på *utenfor* det demokratiske systemet. Både i antall og i innflytelse fikk kvinnene stor betydning i foreninger med et klart religiøst eller sosialt formål – som et generelt, nasjonalt mønster. Menns engasjement var i større grad knyttet til økonomiske eller politiske organisasjoner og foreninger.⁵⁹ Mange kvinner jobbet altså med samfunnsproblemer som lå på sida av det

54 Karstensen & Øverli 1952: 70

55 Et unntak er Skedsmo kommune i årene 1920–1922.

56 Hommerstad & Steine 2019; Slottemo 2019

57 Slottemo 2012: 83

58 Lundvang 2001: 20, 24, 29; Karstensen & Øverli 1952: 73; *Dunderlandsdølen* 11.10.1916

59 Hagemann 2020: 303

formelle politiske maktapparatet, men på måter som gjorde at deres innsats likevel fikk stor betydning i forminga av lokalsamfunnet.

Men ingenting av dette kan klart og tydelig brukes for å forklare forskjellene mellom Mo/Nord-Rana og Lillestrøm/Skedsmo når det gjaldt ulike velferdspolitiske tiltak. Det var relativt små forskjeller i når arbeiderpartiene vokste fram og fikk oppslutning. Og selv om de kan ha hatt ulik profil, var den trolig såpass liten at det ikke kan tillegges vekt som forklaringskraft. Dermed sitter vi igjen med et viktig forhold: de ulike posisjonene for den stedlige middelklassen.

Borgerskapets betydning

Våre to kvinner, Barbara Baarsen Bostrøm og Kristine Andersen/Bogen/Gyldenhammer, engasjerte seg altså mye i lokalsamfunnet. I en situasjon med vanskelig kommunal økonomi ble det et stort handlingsrom for dem og for andre kvinner og menn som engasjerte seg i veldedig arbeid.

Dette er forskjellig fra Lillestrøm/Skedsmo. I sagbrukskommunen Lillestrøm bodde industriarbeiderne, mange av dem med røtter i jordbrukets underklasse.⁶⁰ Bøndene var bosatt i nabokommunen Skedsmo. Eierne av sagbrukene – den økonomiske overklassen – hadde liten tilhørighet til Lillestrøm og Skedsmo. Rikfolk, gründere og entreprenører bodde hovedsakelig i Kristiania/Oslo, langt unna sagbrukenes hvin og arbeidsfolkets svette hverdag. Borgerskapet hadde altså en annen posisjon i Mo herred enn i sammenligningskommunene på Østlandet. At Lillestrøm og Skedsmo i mye mindre grad hadde et velstående borgerskap, gjorde at det var færre personer som engasjerte seg i utviklinga av lokal velferd gjennom ulike foreninger og organisasjoner.

Borgerskapets kvinner fikk imidlertid stor betydning i utviklinga av Ranas velferdssamfunn, enten det dreide seg om alkoholpolitiske tiltak eller om oppbygging av en sped og tidlig helsesektor. Innenfor kommunepolitikken, som valgte representanter, kunne ikke kvinnene få noen stor betydning på begynnelsen av 1900-tallet, i og med at de ennå ikke hadde oppnådd allmenn stemmerett. Da den ble innført, økte den formelle kvinnelige deltakelsen både reelt og relativt, og kvinnene kom etter hvert noe mer med i politikken, både som partimedlemmer og aktivt utøvende.

I og med at kvinnene sto utenfor det formelle politiske systemet, måtte de finne andre måter å markere sine meninger og synspunkter på. Egne kvinneforeninger ble ei løsning. Sanitetsforeningen ga muligheter for å utføre store samfunnsoppgaver innenfor helse- og sosialsektoren, og avholdssaken var et annet spørsmål som borgerskapets kvinner var opptatte av. Det samme gjaldt religiøst foreningsliv, slik vi har sett gjaldt både Baarsen Bostrøm og Bogen/Gyldenhammer. Trua var gjerne en bestanddel og en forutsetning for de fleste sosiale aktivitetene kvinner deltok i på 1800-tallet, som misjon, filantropi og avholdssak, har historikeren Gro Hagemann sagt. Til tross for påbudet om kvinnelig underordning som lå i kirka, kunne menighetsliv og kirkelige organisasjoner by på sosiale rom der kvinner ble inkludert.⁶¹ Slik ser det altså ut til å ha vært for våre to kvinner, og sikkert også for mange andre i Rana.

Slik jobbet mange kvinner med samfunnsspørsmål som lå på siden av det formelle politiske maktapparatet. Disse arenaene brukte de til fellesskapets beste. Gjennom en betydelig frivillig sosial innsats innenfor filantropi, avholdsbevegelse og religiøse foreninger fikk de stor betydning i forminga av Mo/Nord-Rana som lokalsamfunn. Disse kvinnene ble det lokale velferdssamfunnets pionerer. Slik fungerte de både som en forløper for og en alliert

60 Halberg 2004: 21

61 Hagemann 2020: 294

med offentlig fattiglovgivning og sosialpolitikk. Samtidig bidro deres arbeid til å skape sterke kvinneoffentligheter. Det ga kvinnene et handlingsrom og en mulighet til personlig frigjøring som de kanskje ellers ikke ville hatt.⁶²

Videre utvikling: Statens tilstedeværelse

Barbara Baarsen Bostrøm og Kristine Gyldenhammer døde begge på i begynnelsen av 1940-tallet, i henholdsvis 1943 og 1942. De skulle dermed ikke få oppleve de dramatiske endringene som skjedde i Rana-samfunnet i årene etter krigen. Nå skulle det skje ei utvikling som på sikt kom til å få betydning for det lokale velferdssamfunnet.

I juli 1946 vedtok Stortinget å opprette AS Norsk Jernverk. Det ble starten på en voldsom ekspansjonsperiode, med statlig industribygging og sterk befolkningsvekst. Gjennom etableringa av Jernverket kom staten til å få en særdeles framtrædende rolle i lokalsamfunnet. Riktignok var den statlige tilstedeværelsen ikke så sterk når det gjaldt velferdssamfunnets utvikling som innbyggerne og lokalpolitikkerne hadde håpet på.⁶³ Derfor ble kommunens ansvar særlig viktig. Det kom imidlertid til å bli store, interne forskyvninger i hvilke områder som ble prioritert. Fattigforsorgen ble for eksempel fortrent til fordel for ulike trygdeytelser. Og i den mest ekspansive perioden like etter krigen svulmet teknisk sektor opp til om lag 40 prosent av kommuneutgiftene.⁶⁴ Jernverksbyen Mo i Rana skulle bygges.

Etter hvert skulle Mo og Nord-Rana – som Lillestrøm, Skedsmo og alle andre kommuner i landet – få merke hvordan staten tok et stadig større ansvar for velferdssamfunnets utvikling. Det skulle bli særlig tydelig utover på 1960-tallet. Da ble en rekke velferdstilbud regulert, lovfestet og gjort universelle for landets kommuner, drevet av nasjonale myndigheters ønske om å skape geografisk og sosial likhet. Kommunene ble nå i større grad lokale redskaper for å gjennomføre statlig politikk. Dermed ble den statlige sida av velferdstrekanten betydelig sterkere. Samtidig ble kommunenes økonomiske og politiske handlingsrom innskrenket av stadig flere statlige pålegg og plikter, lover og forskrifter, øremerkete tilskudd, tilsynsordninger, lover og regelverk. Noen forskere har brukt begreper som *stats-tjener* og *effektueringskommune*, mens andre har snakket om en statlig kolonisering av kommunene.⁶⁵

Men alt dette foregikk altså etter Barbara Baarsen Bostrøm og Kristine Gyldenhammers tid. Det er ei utvikling som faller utenom denne fortellinga. Grunnlaget for velferdsstatens utvikling ble imidlertid lagt i sosialhjelpsstaten og i de mange frivillige organisasjoner som da var virksomme. Gjennom en kontinuerlig innsats initierte kvinner løsninger på sosiale problemer, organiserte og etablerte tiltak og samlet inn penger til å finansiere drift.⁶⁶

I denne sammenhengen har Bostrøm og Gyldenhammer vært veivisere inn i et borgerlig miljø som med energi, kraft og engasjement jobbet for å utvikle sitt lokalsamfunn på områder de brant for. De var blant de ressurssterke kvinnene som bygde en sterk, ideell privatdrevet velferdssektor. Den var annerledes enn i Lillestrøm/Skedsmo, der den kommunale velferden var tydeligere. Sammenligninga viser at både begrepet velferdstrekant og begrepet velferdskommune kan være fruktbart, avhengig av sted og lokal kontekst. Hvilken tolkning som passer best, er et empirisk spørsmål: Det varierer geografisk ut fra sosioøkonomiske forhold på det enkelte sted.

62 Hagemann 2020: 300f.

63 Slottemo 2007: 281f.; Børresen 1995: 93

64 Grønlie 1987: 229f.

65 Det første begrepet er fra Baldersheim 1987, det andre fra Fimreite et al. 2002, mens det tredje kommer fra Baldersheim & Rose 2003. Her er de to siste hentet fra Grønlie 2004: 643f.

66 Melby 2020: 387f.

Referanser

- Alstadhaug, L. (1998). Kristine Bogen/Gyldenhammer – Nordnorsk pionerkvinne i Mo i Rana. *Årbok for Rana med omliggende distrikter* (Bd. XXXI). Rana museums- og historielag.
- Alstadhaug, L. (1999). «Det længtende sind» – Barbara Baarsen. Rana museums- og historielag.
- Baldersheim, H. (1987). Frå statstenar til stifinnar. 1970–1987. I H. E. Næss, E. Hovland, T. Grønlie, H. Baldersheim & R. Danielsen (Red.), *Folkestyre i by og bygd. Norske kommuner gjennom 150 år*. Universitetsforlaget.
- Baldersheim, H. & Rose, L. (2003). Kampen om kommunen. Foran et nytt kommunalt hamskift. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 19(3), 231–239.
- Berg, A. E. (1996). *Dunderland Iron Ore Company, Limited, i Rana. Forspillet og første driftsperiode*. Mo i Rana-prosjektets rapportserie Drøm, stål og virkelighet: Mo i Rana, 1946–1990. Rapport nr. 12. Historisk institutt, Universitetet i Trondheim.
- Bull, E. (1981). Historiske miljøtyper i arbeiderklassen. *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, (2), 7–22.
- Børresen, A. K. (1995). *Drømmer av stål. A/S Norsk Jernverk fra 1940-årene til 1970-årene*. Skriftserie fra Historisk institutt. Universitetet i Trondheim.
- Farstad, A. (2016). *På liv og død: Distriktsjordmødrenes historie*. Det Norske Samlaget.
- Fimreite, A. L., Flo, Y. & Tranvik, T. (2002). *Lokalt handlingsrom og nasjonal integrasjon. Kommuneideologiske brytninger i Norge i et historisk perspektiv*. Makt- og demokratiutredningen 1998–2003, rapportserie nr. 50.
- Fuglum, P. (1972). *Kampen om alkoholen i Norge 1816–1904*. Universitetsforlaget.
- Fuglum, P. (1999). *Et onde avskaffer man! Arbeiderbevegelsen og alkoholen fra Marcus Thrane til forbudstiden*. Skriftserie fra Historisk institutt. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Fuglum, P. (2000). Allierte eller rivaler? Avholds- og arbeiderbevegelsen i Arbeiderpartiets gjennombruddstid. *Arbeiderhistorie 2000. Årbok for Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek*.
- Grønlie, T. (1987). Velferdskommune og utjevningsstat. 1945–1970. I H. E. Næss, E. Hovland, T. Grønlie, H. Baldersheim & R. Danielsen (Red.), *Folkestyre i by og bygd. Norske kommuner gjennom 150 år*. Universitetsforlaget.
- Grønlie, T. (2004). Fra velferdskommune til velferdsstat – hundre års velferdsvekst fra lokalisme til statsdominans. *Historisk tidsskrift*, 83(4), 633–649.
- Hagemann, G. (2020). Del 3. Fra husholdsøkonomi til markedsøkonomi. I G. Hagemann, K. Melby, H. Roll-Hansen, H. Sandvik & I. Øye (Red.), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (3. utg., s. 213–326). Cappelen Damm Akademisk.
- Halberg, P.T. (2004). *Aktieselskapet Lillestrøm Dampsag & Høvleri/Lillestrømskogene A/S 1869–1993*. Uten trykkested.
- Hommerstad, M. & Steine, B. A. (Red.). (2019). *Stemmerettens grenser: Fattigdom og demokratisk utestengelse 1814-1919*. Scandinavian Academic Press.
- Hoverak, Ø. (2013). Det norske arbeiderparti og alkoholpolitikk. *Nytt norsk tidsskrift*, 30(2), 198–206.
- Jacobsen, T. (2001). *Fra sneppert til skalpell: Sykehushistorie i Rana gjennom hundre år*. Rana Sykehus.
- Jacobsen, T. (2004). *For fulle seil i 150 år: Meyers historie fortalt av Tor Jacobsen*. Mo i Rana.
- Kaldal, I. (1990). Lokalsamfunn og klasse som solidaritetsgrunn – eit eksempel frå Follafooss i mellomkrigstida. *Heimen*, 27(1), 21–31.
- Karstensen, P. (1988). *Ranas skolehistorie. Fra sandskriverbord til dataskjerm*. Rana historie- og museums- og historielag. Mo i Rana.
- Karstensen, P. (1990). Bergithe Hansen – jordmor på Mo 1868–1918. *Årbok for Rana med omliggende distrikter* (Bd. XXIII). Rana museums- og historielag.
- Karstensen, P. (1995). *90 år for folkehelse: Mo og Nord-Rana sanitetsforening 1905–1995*. Mo og Nord-Rana Sanitetsforening.
- Karstensen, P. & Øverli, A. A. (1952). *Mo arbeiderforening gjennom 50 år 1902–1952*. Mo.

- Kjeldstadli, K. (1989). *Jerntid. Fabrikkssystem og arbeidere ved Christiania Spigerverk og Kværner Brug fra om lag 1890 til 1940*. Pax Forlag.
- Kjeldstadli, K. (1994). *Et splittet samfunn 1905–35* (Bd. 10). I K. Helle, K. Kjeldstadli, E. Lange & S. Sogner (Red.), *Aschehougs norgeshistorie*. Aschehoug.
- Lilleslåtten, M. (2018). *Jordmoryrket i Norge: Fra hjelperkone til akademiker*. I *Kvinnehistorie.no*. <https://www.kvinnehistorie.no/artikkel/t-4016>, lest 31.10.2023
- Lundvang, D. (2001). *Framtidsfolket. Årbok for Arbeiderbevegelsens Historielag i Rana*. Mo i Rana.
- Løvstrand, G. (1994). *Spansken – den glemte «pesten»? Årbok for Rana med omliggende distrikter* (Bd. XXVII). Rana museums- og historielag.
- Melby, K. (2020). Del 4. Husmortid. I G. Hagemann, K. Melby, H. Roll-Hansen, H. Sandvik, & I. Øye (Red.), *Med kjønnspektiv på norsk historie* (3. utg., s. 327–430). Cappelen Damm Akademisk.
- Olstad, F. (1990). *Jern og Metall 100 år*. Bd. I. 1891–1940. Tiden Norsk Forlag.
- Schiøtz, A. (2003). *Folkets helse – landets styrke 1850-2003. Det offentlige helsevesenet i Norge 1603-2003* (Bd. 2). Universitetsforlaget.
- Schrumpf, E. (2003). «Berus eder!» *Norske drikkekulturer i de siste 200 år*. Unipax.
- Seip, A. L. (1991). *Velferdskommunen og velferdstrekanten – et tilbakeblikk*. I A.-H. Nagel (Red.), *Velferdskommunen: Kommunenes rolle i utviklingen av velferdsstaten* (s. 24–42). Alma Mater Forlag.
- Seip, A. L. (1994). *Veiene til velferdsstaten: Norsk sosialpolitikk 1920-75*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Skogheim, D. (2001). *Sanatorieliv: Fra tuberkulosens kulturhistorie*. Tiden Norsk Forlag.
- Sletten, P. (1971). *Bonde og raller i Rana. Årbok for Rana med omliggende distrikter IV*. Rana museums- og historielag.
- Slottemo, H. G. (2007). *Malm, makt og mennesker: Ranas historie 1890–2005*. Rana historielag.
- Slottemo, H. G. (2012). *Skedsmo: En historie om samhold og splittelse*. Scandinavian Academic Press.
- Slottemo, H. G. (2019). *Stemmerett i Det røde amt. Ei historie om hverdagshelter i Værdalen*. I M. Hommerstad & B. A. Steine (Red.), *Stemmerettens grenser: Fattigdom og demokratisk utestengelse 1814-1919* (s. 153–177). Scandinavian Academic Press.
- Sundt, E. (1976). *Om ædrueligheds-tilstanden i Norge*. I H. O. Christophersen, N. Christie & K. Petersen (Red.), *Eilert Sundts verker i utvalg*. Gyldendal norsk forlag. (Opprinnelig utgitt 1859)
- Wangensteen, T., Nordal, G., Hem, E. & Børdahl, P. E. (2003). *Et tidsskille i norsk fødselshjelp. Tidsskrift for Den norske legeforening*, 123(24), 3549–3553.